

## Osmanlı Devletinde Menzil Okçuluğu

Ender KARAGÜLLE<sup>1</sup>  
Mustafa Can KOÇ<sup>2</sup>

**Özet:** Yapılan araştırmalar ışığında; Türk tarihine bakacak olduğumuzda avcılık ve toplayıcılıkla konar göçer şekilde yaşamın sürdürüldüğü süreçten yerleşik hayata geçildikten sonra da ok ve yayın gerek avlanmak için gerekse de savunma ve saldırı için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu gerçek yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalarda yaşamına devam eden Türk toplumunun var olma sürecinde okçuluğun yerini farklı bir boyuta taşımıştır. Çoğu kez büyük bir kutsiyetle karşımıza çıkan ok ve yayın kullanımından çıkan okçuluk anlayışı zaman içerisinde değişik formlara bürünmüştür. Bu formlardan biri de mazisi yüz yıllara dayan menzil okçuluğudur. Günümüz spor teşkilatları gibi sistematik bir yapı üzerine kurulu olan menzil okçuluğu Devletin kuruluş ve yükselme dönemlerinde darp vurma ve puta atışları gibi zinde kalmak, yetenek geliştirmek ve savaşa her an hazırlıklı olmak amacı ile yapılan bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyıllar boyu devletin sosyal yapısı içerisinde hemen her kesimin icra ettiği ve barındırdığı rekabet unsurları ile birlikte sportif bir faaliyet olarak karşımıza çıkan menzil okçuluğu, Osmanlı Devletinin askeri envanterinde değişiklik yapmaya başladığı andan itibaren sportif yönü ağırlık kazanmıştır. Modern silahlara geçiş ve ateşli silahların kullanılması ile birlikte bir savaş uğraşından çok geçmiş geleceğe aktarmak amacı ile saklanan ve sürdürülen bir ata mirası şeklini almıştır. Menzil okçuluğu bünyesinde barındırdığı iç dinamikleri, örgütsel hiyerarşisi ve kendine özgü Okmeydanı adı verilen kompleks yapıları ile bugünkü birçok spor branşına da teşkilatlanma açısından örnek olan bir yapıya sahiptir. Yapmış olduğumuz çalışmada; Türklerin tarih sahnesine çıkış sürecinde ok ve yayın kullanım şekli, Osmanlı Devletinin askeri ve sosyal yapısında kullanımına ilişkin kısa bilgiler verilirken okçuluk sporunun en sistematik şekli diyebileceğimiz menzil okçuluğunun gelişimsel süreci ve sistematik yapısından bahsedilecektir.

**Anahtar kelimeler:** Osmanlı devleti, Menzil okçuluğu

## Range Archery in The Ottoman State

**Abstract:** In the light of the researches; When we look at Turkish history, it is a known fact that the arrow and the bow are used both for hunting and for defense and assault after the migrant life is settled through hunting and gathering. This fact has taken the place of archery to a different dimension during the existence of Turkish society, which has been living in different geographies for centuries. The archery concept that came out of the use of arrows and bows, which we often encounter with great blessings, has taken different forms over time. One of these forms is the range archery dating back hundreds of years. The range archery, which is based on a systematic structure like today's sports organizations, appears as an activity aimed at keeping fit, developing talent and being prepared for war at any time during the establishment and rise periods of the State. The range archery, which has come across as a sportive activity with the competitive elements performed and hosted by almost every part of the social structure of the state for centuries, has gained weight in the sporty aspect since the Ottoman State started to make changes in its military inventory. With the transition to modern weapons and the use of firearms, it took the form of an ancestor legacy, which was preserved and maintained in order to transfer the past to future generations rather than a war effort. With its internal dynamics, organizational hierarchy and complex structures called Okmeydanı, the range archery has an exemplary structure in terms of organizing many sports branches today. In the study we

<sup>1</sup> Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin

<sup>2</sup> Mersin Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Mersin

have done; While giving brief information about the use of arrow and broadcast in the process of coming to the history stage of the Turks, the use of the Ottoman State in its military and social structure, the developmental process and the systematic structure of the range archery, which we can call the most systematic form of archery sport, will be mentioned.

**Keywords:** Ottoman state, Range archery

## GİRİŞ

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana hayatta kalmak için mücadele içerisinde olduğu gerçeğinden yola çıkıldığında yaşamı devam ettirmenin ilk basamaklarından olan beslenmek ve korunmak güdüsünün insan gelişimine sürekli yön verdiğini söylemek mümkündür. Henüz yerleşik hayata geçmemiş avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan insanın bu mücadelesinde işini kolaylaştırmak için arayış içerisinde girmesi bazı aletlerden yararlanması gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik neticesinde ortaya çıkan aletlerin en önemlileri arasında gösterebileceğimiz ok ve yay yüzyıllar boyu insanoğluna hizmet etmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca beslenmek, savunma ve saldırı amaçlı olarak okun kullanılması okçuluğun kökenini çok eski çağlara kadar indirmektedir. Arkeolojik çalışmalarda, Eski Mısırlılardan kalma Nil Vadisindeki anıtlarda M.Ö. 5000 yılında ve Sümerlerin Ninova şehri kazılarında M.Ö.4000 yılında okun avlanma amaçlı kullanıldığı görülse de tarihçilere göre okun ortaya çıkışı bundan 30 bin yıl öncesidir (Yücel, 1998, s.9; Göral, Bozkurt, ve Pepe, 2000, s.230).

İlkel el baltalarından sonra ok ve yay ile ilgili ilk buluntular M.Ö.35.000 ve M.Ö.22.000 yılları arasında Geç Paleolitik Çağda (Yontma Taş Devri) Doğu İspanya' da (Parpello-Valencia) bölgesinde çakmak taşından yapılan ok uçlarıdır. M.Ö. 8300 ve 2500 yıllarını kapsayan Mezolitik Çağda (Orta Taş Devri) ise çakmak taşından yapılan ok uçlarının cilalanarak okun gövdesinin temrenin gerisindeki çıkıntıya bağlandığı görülmektedir. M.Ö.2500 ve 1800 yılları arasına denk gelen Neolitik Dönemde ise (Yeni Taş Çağı) bundan önceki dönemlerden farklı olarak ok uçlarının ağaçların kertilmesi suretiyle açılan oyuntuya reçine ile yapıştırıldığı görülür (Yücel, 1998, s.9).



Resim I: Paleolitik Dönem Ok Uçları

Bilinen en eski yay buluntusu ise Avrupa Mezolitik Çağ orman kültürlerinden olan ve buzulların erimesiyle ortaya çıkan Maglemosian Kültür döneminde rastlamak mümkündür. Kabze yeri inceltilecek karaağaçtan yapılan 150 cm. uzunluğundaki bu yay C.14 analizine göre M.Ö.5000 yaşındadır (acikders.ankara.edu.tr, Yücel, 1998, s.9). Okçulukla ilgili diğer buluntular ise M.Ö.2500 ve 1800 yıllarına ait olduğu düşünülen pişmiş toprak bilek siperi ve buna bağlı olduğu düşünülen altın levha ile İngiltere kazılarında çıkarılan ok yontmada kullanılan taş törpüdür (Yücel, 1998, s.10).

Arkeolojik buluntuların yanı sıra prehistorik (tarih öncesi) dönemlerden kalma İspanyada ortaya çıkan paleolitik ve mezolitik döneme ait insan figürlü duvar resimlerinde savaşan ve ren geyiği avlayan okçuların tasvir edildiği görülmektedir (Yücel, 1998, s.10). Ülkemizde yapılan kazılarda da M.Ö. VI.

Yüzyıla ait ok uçlarına rastlanmakla beraber Mezopotamya Uygarlıklarından Sümerler (M.Ö.4000-M.Ö.2000) ve Etililere (M.Ö.2000-1200) ait taş kabartmalarda bir hedefe ok ve yay ile atış yapan insan figürüne yer verilmesi bu aletlerin insanlık tarihi için öneminin birer göstergesidir (Göral ve diğerleri, 2000, s.230; Yönel ve Türkmen, 2017; Yıldız, 1979, s.72-73).



Resim II: Ok Atan İnsan Figürü

İnsanoğlunun elinde yüzyıllar boyu görülen ve varlığı insanlık tarihi ile paralellik gösteren mekanik silahların ilk olanı ok ve yay tarihin derinliklerini yansıtan kalıntılardan anlaşılacağı üzere kimi zaman av ve savaş silahı ve kimi zaman da yarışma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 1979, s.72).

### **Türklerde Okçuluk**

Tarih arşivlerinin gün yüzüne çıkmaya başladığı zamandan itibaren ok ve yayın Türklerin en önemli gereçlerinden biri olduğu görülmektedir. Ok kullanmak Türklerde ilk etapta avlanmak ve kendini savunmak yani hayatın sürekliliği için geliştirilen bir aletken yıllar içerisinde evrilerek önemli bir savaş ve antrenman aracı olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte Türklerde kutsal sayılan evlilik törenlerinde yapılan okla uzağa atma ve hedefi vurma yarışlarıyla okun bu dönemlerde sportif amaçlı kullanıldığını da söylemek mümkündür (Alpman, 1972, s.33; Göral ve diğerleri, 2000, s.229; Yıldız, 1979, s.72). Okun bu amaçlı kullanımına ilişkin olarak Türkolog Ziya Gökalp, Türklerin uğur getirdiğine inandığı Tibet öküzünü (yak) avlamak için ok ve yay kullanarak savaş eğitimi yerine geçen sürgün avları yaptıklarını dile getirmiştir (ak. Tayga, 1990, s.21)

Atalay, Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Divan-ı Lügatit Türk tercümesinde, okun Türklerin en önemli savaş aletlerinden biri olduğundan bahsederken, at binme ve ok atmadaki başarılarının zamanla bir yarışa dönüştüğünü ifade etmektedir. Çin kaynakları Türklerde seremonik ok atışlarının bir adet olduğunu, bahar mevsiminde açık havalarda yapılan ve dini anlam taşıyan bu atışlarla erkeklerin rüştünü ispatladıklarını, atışlarda kullanılan hayvan derisinden yapılan köşeli hedeflerin ok atıcısının hedefi vuruş başarısının anlaşılmasında kolaylık sağladığını da belirtir (ak. Tayga, 1990, s.21; Türктаş, 1999).

Türk devlet geleneği ve hakimiyet anlayışındaki anelerin, kutsal atfedilen ok ve yay çevresinde şekillenmesinden kaynaklı Türklerin "yayı-metbûluk, oku-tâbîlik (Göksu, 2009; Yücel, 1999, s.13)" sembolü olarak görmeleri Türk topluluklarında ok ve yay kutsiyet kazandırmakla beraber kağanın emrindeki boylara ok göndermesi de bir yardım çağrısı sayılmaktaydı (Yücel, 1999, s.13). Türk hakimiyet anlayışının mitlerini bulduğumuz Hunların (M.Ö.220-M.S.562) Oğuz Kağan ve M.S.552 yılında kurulan Göktürklerin, Ergenekon destanına bakıldığında kabile anlamına gelen ve bir devlet sembolü olarak kullanılan ok ile yayın Türk tarihindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır (Alpman, 1972, s.33; Yıldız, 1979, s.72). Oğuz Kağanın soyundan gelen Türk boylarının (Gün, Ay ve Yıldız) Bozok, (Gök,

Dağ, Deniz) Üçok ve Bumin Kağanın Kardeşi İstemi Kağanın emrine verdiği on boyun da Onok (Batı Göktürk Devleti) olarak adlandırılması oka verilen önemin en önemli göstergelerinden biri olduğu söylenebilir. Ölüm cezasına çarptırılan kişinin yay kirişi ile boğdurulması bu cezaya çarptırılana bir saygı ifadesi sayılırken, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde hanedan üzerinde hak sahibi üyelerin hak iddialarını engellemek için yay kirişi ile boğdurulması ok ve yaya atfedilen değer bu devletlerde de devam ettiğinin bir göstergesidir (Alpman, 1972, s.33; Göksu, 2009; Göral ve diğerleri, 2000, s.229; Yıldız, 1979, s.72). Ayrıca oka Türklerde bulunan kader inancından dolayı çeşitli uhrevi özellikler yüklendiği de görülür (Küçük, 2018). Okçulukla ilgili Tibet bölgesinde bulunan kalıntılara bakıldığında Türklerin at üzerinde de ok atma becerisine sahip olduğu İ.Ö. 1000 yıllarına ait kayalara işlenmiş bir freksten anlaşılmaktadır. Yarış amacıyla ok atmada Türkler, ellişer metre aralıkla yere dikilmiş olan hedef levhalarına doğru hızla at sürerek atın üzerinde doğrulup okların ilkini cepheden, ikincisini yandan, üçüncüsünü de hedefi geçtikten sonra, geriye dönerek atmak suretiyle isabet ettirmeye çalışırlardı. At üzerinde ters dönerek ok atma yeteneğinin savaşlarda da düşmanı şaşırtma amaçlı kullanıldığı görülmekle birlikte Çin kaynakları da "Part Atışı" olarak isimlendirilen at üzerinde geriye doğru yapılan ok atışının en başarılı ve en ünlü uygulayıcılarının Türkler olduğunu aktarır (Alpman, 1972, s.33; <http://www.tirendaz.com>, 2019; Yönel ve Türkmen, 2017).



Resim III: Geriye Atış Yapan Türk Okçusu

Kuzey doğu Asya ve Sibiryta bölgesinde ok ve yay ile ilgili bilinen en eski buluntular okçuluk tarihinde önemli bir değışimi beraberinde getirmektedir. Tarih öncesi devirlerde Avrupa ve Kuzey Afrika' da kullanılan yaylar, tek parça ağaçtan yapılırken Asya bozkırlarında bu yapı yerini kompozit yaylara bırakmaktadır. Ağaç yayın iskeletini oluştururken kolların iç ve dış yüzleri boynuz ve sinir gibi organik maddelerle kaplanmaktadır. Böylelikle yayların buna bağılı olarak da okların boyu kısalmakta daha uzun mesafeli atış yapılabilirdiği gibi at binerken kullanım kolaylığı sağlanmaktaydı. Basit yaylar, ağacın cinsi ne olursa olsun kısa bir süre sonra kuruyup esnekliğini kaybederek işlevini yitirirken kompozit yaylar daha uzun ömürlü olmakta hatta kaliteli ve bakımlı Türk yayı ise iki yüz yıl kullanılabilmekteydi. Bu yayın bir diğere özelliğı de boynuzla sinir oranında yapılan oynamalarla yayın güç ve esnekliğinin ayarlanabilmesiydi. Bu sebeplerden dolayı ok ve yay Asya Türk tarihinde

Göktürkler, İskitler, Avarlar, Moğollar ve Tatarlar (Bir, Kaçar ve Acar, 2010) gibi kavimlerce uzun yıllar kullanılan sağlam bir silah olma görevini üstlenmiştir (Yücel, 1999, s.10).

Tarihte, geniş topraklara sahip okçu kavimlerden ilki olan İskitler ise başarılarını bozkırda at koştururken her yöne isabetli ok atabilen süvarilerine borçludur. İskitlerin savaş taktikleri güçlü düşman birlikleriyle karşılaşınca, göğüs göğüse muharebe yerine, ustalıklı bir çekilme ile düşmanın kendilerini takibine yol açmak ve onları bu sonsuz takipte hırpalayıp eritmek esasına dayanıyordu. Çekilme sırasında ise özellikle arkaya doğru etkili atışlar yapmakta ustaydılar (Yücel, 1999, s.11).

Türk oku ilk olarak hayvan kemiği formunda karşımıza çıkarken sonraları kamış ve ağaç dalı kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Yıldız, 1979, s.74). New York Metropolitan Sanat Müzesinde Stephen Gralçay tarafından yapılan Türk oku araştırmalarında Anadolu ve havarisinde kullanılan okların orta kısmı kalın, baş ve sona doğru incelen çok düz, esnek ve kozalaklı ağaçlardan yapıldığı saptanırken, yapılan araştırmada Türklerde ok uzunluğunun, oku atacak kişinin boyuna ve kullanılan yayın amacına bağlı olduğu sonucuna varılmıştır (Yıldız, 1979, s.151).

M.Ö. 2000 yılında tarih sahnesinde görülen Hun Devletinin kağanlarından Mete' nin yaptığı ve İmparatorluğu meydana getiren çeşitli boylar tarafından da kullanılan Tatar oku olarak da adlandırılan ıslıklı ok Türk oklarının en önemlilerinden bir tanesi olarak kabul görmektedir (ak. Tayga, 1990, s.21, Yıldız, 1979, s.77). Türk topluluklarında yaylar önceleri dişbudak ağacından yapılırken Hunlar ve Göktürkler zamanında yay yapımında bazı değişikliklere gidilerek ağaç bölümler dışında yaban geyiği boynuzu kullanıldığı ve yay boyutlarının 160 santimetreye kadar çıktığı görülmektedir (Yıldız, 1979, s.77).

Hunların dağılmasından sonra M.S.522 yılında Bumin Kağan liderliğinde yeniden toparlanan Türk beyliklerince kurulan Göktürk Devletinde de ok ve yay ikilisinin avcılık ve atıcılık ile spor ve talim amaçlı olarak sosyal yaşamda büyük yeri olduğu görülmektedir (İşcan, 1988, s.33).

Uygurlar Dönemine gelindiğinde ise ok ve yay kendinden önceki uygarlıklarda olduğu gibi önemini korumaya devam ederken, yaptırılan ok talimleri ve süre avları ile ordunun güçlü ve zinde kalması sağlanarak atıcılık kabiliyeti geliştirilmiş, bu sayede muhtemel bir saldırıya karşı her an hazırlıklı olunması sağlanmıştır (İşcan, 1988, s.36).

Ok ve yayın adalet ve hakimiyet simgesi olduğu Selçuklularda, oğul varlığını, atasından kalma ok ile sürdürdüğü için oka "miras hissesi" (Gündüz, Özden ve Tekçe, 2010) yakıştırması yapılırken, devlet geleneği olarak da resmi yazışmalarda yazının üst kısmında ok ve yay resmedilmiştir. Ayrıca Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey tarafından bastırılan paralarda yay motifinin bulunmasını da Selçuklularda ok ve yay verilen önemin farklı bir nişanesidir. Kanuni Sultan Süleyman' ın ziyaretini kabul ettiği Avusturya elçisinin hatıralarında belirttiği üzere padişahın yanında ok ve yay bulundurması Osmanlı Devleti döneminde de ok ve yay verilen önemin devam ettiğinin göstergesidir (Kahraman, 1995, s.240-241; Tunç, 2000, s.17).

Temelleri Oğuz Kağan Destanı ile belirlenen Türk Devlet anlayışı Oğuz boyları tarafından değişmez bir töre olarak kabul edildiği gibi, tarih sahnesinde yer alan Türk Devletlerine etkisi sebebi ile ok ve yay yüzyıllar boyu Türkün vazgeçilmez yoldaşı olmuştur.

### **Osmanlı Devleti Dönemi Türk Okçuluğu**

Osmanlı Devletinde okçulukla uğraşanlara tirendaz, tirzen, kemankeş, kavvas ve tirkeş gibi çeşitli isimler verilmiştir (Yıldız, 1979, s.157). Bu dönem okçuluğu Eski Türklerde görülen okçuluğun devamı

olmakla birlikte ok ve yayın kullanım alanının çeşitlenerek karşımıza farklı formlarda çıktığını söylemek mümkündür (Atalay ve Akbulut, 2013; Tunç, 2000, s. 13; Yıldız, 1979, s.152) . Orduda atlı ve yaya birliklerinin bel kemiği olan ve birçok galibiyette etkin rol üstlenen ok ve yayın yapımına verilen öneme paralel olarak okçuluk eğitimi de fazlasıyla özen gösterilen konulardan biri olmuştur (Tunç, 2000, s.13; Yönel ve Türkmen, 2017; Yücel, 1999, s.22).

Bu eğitimler için bilgi ve tecrübe sahibi eğitmenlerin olduğu tekke ve talimhaneler inşa edilmiş, başarılı atıcıların adını ölümsüzleştirmek için sicil defterleri tutularak anıtlar yaptırılmış, atıcılık tekniği ile ilgili kitaplar yazdırılmıştır (Tunç, 2000, s.16). Devlet erkanının da büyük ilgi gösterdiği bu sporun belli yasalara bağlanması sonucu Osmanlı Devletinde okçuluk anlayışının kurumsal bir yapı kazandığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti sadece okçuluk için değil sanat, sosyal yardımlaşma, tıbbi faaliyetler ve sporun birçok dalı için de tekke ve vakıflar meydana getirerek bunların nesiller boyu varlığını sürdürmesi için uğraşmıştır (Yönel ve Türkmen, 2017).

Bursa' nın fethinden sonra Orhan Bey inşa ettirdiği atıcılar sahası ile bu yolda ilk büyük adımı atan Osmanlı hükümdarı olmuştur. Halen izlerine rastlayabileceğimiz bu saha halkın ve her an savaşa hazır olması gereken yeniçerilerin talim yapması için ayrılan özel bir alandı. Orhan Bey ölmeden önce bu alanı torunu Beyazıt' a vakfetmiş Yıldırım Beyazıt' ta Gelibolu' da yaptırdığı atıcılar sahası ile bu geleneği sürdürmekle kalmayıp ülkedeki ok ve yay yapan ustaları İstanbul' a getirterek Beyazıt Camiinin arkasında okçular çarşısını kurdu muştur. Okçuluğa fazlasıyla önem veren Sultan Beyazıt 60, 61, 62 ve 63'üncü Solak isimli yeniçeri ortalarını da özel olarak kendini korumakla görevlendirmiştir. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet' in İstanbul' un fethi sırasında karadan donanmasını yürüterek Haliç sularına indirdiği yeri Okmeydanı haline getirtmesi bu dönemde de okçuluğa verilen önemin devam ettiğinin göstergesidir (Tunç, 2000; Yıldız, 1979, s.153; Yönel ve Türkmen, 2017).

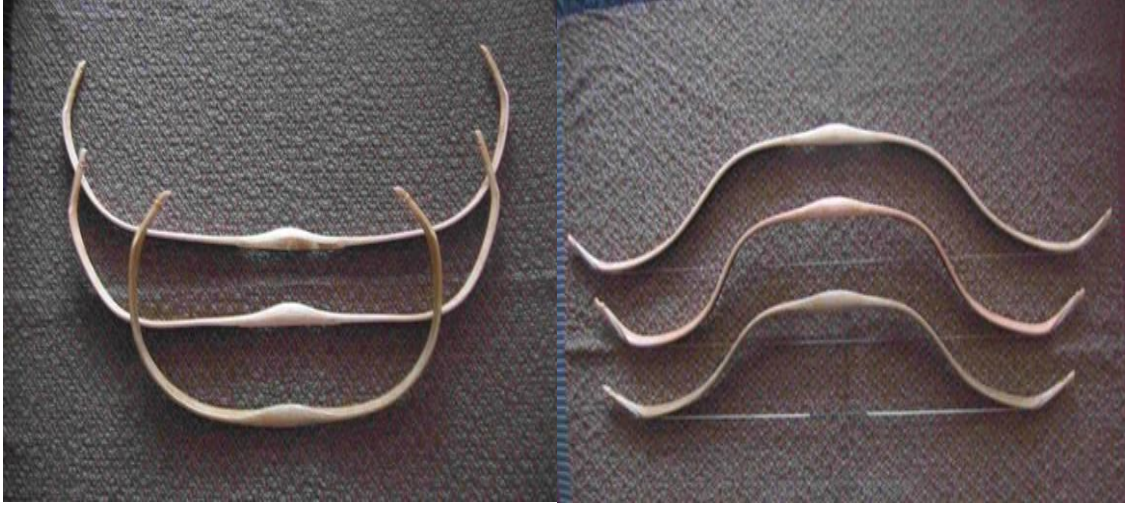
Bu süreçte Manisa, Kütahya Konya gibi büyük şehirlerde de ok meydanı yapımına devam edilmiş ve yaptırılan ok meydanlarının sayısı 34' ü bulmuştur. Ancak belirtmeli ki Osmanlı devletinde ok atışı yapılan her yere ok meydanı denilmemiştir. Bir yere ok meydanı denebilmesi için; sınırlarının belirlenmesi, tesislerinin ve usta kemankeşlerin menzil taşlarının bulunması ayrıca eğitici ve yöneticilerinin olması gerekliydi (Tayga, 1990, s.58; Yıldız;1979, s.52).

İstanbul' un fethine kadar Osmanlı okçuluğunu genel anlamıyla savaş ve av okçuluğu olarak ikiye ayırmak mümkünken fetihten sonra ortaya çıkan spor okçuluğunu da okçuluk türleri arasına eklemek mümkündür. Menzil sahibi okçuların çoğu yeniçeri ocağında görev yapmakta ve gerek duyulduğunda savaşa katılırken ok ve yay yapan sivil esnaf da "orducu esnafı" sıfatıyla seferlere katılarak ordu atölyelerinin yetersiz kaldığı durumlarda ok ve yay yapımını desteklemekteydiler. Ortaya çıkış sürecinde askeri yapıyla yakından ilgili olan spor okçuluğu, 17. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ateşli silahların ordu envanterine resmi olarak alınarak ok ve yayın orduda kullanımına son verilmesi sebebi ile tek başına yeni bir yapıya bürünmüştür (Yücel, 1999, s.22,23).

Osmanlı Devletinde spor okçuluğunu atış şekline göre hedef okçuluğu ve menzil okçuluğu olarak sınıflandırabileceğimiz gibi hedef okçuluğunu da hedef türü bakımından nişana (buta) atma ve darp atma olarak ikiye ayırmak mümkündür.

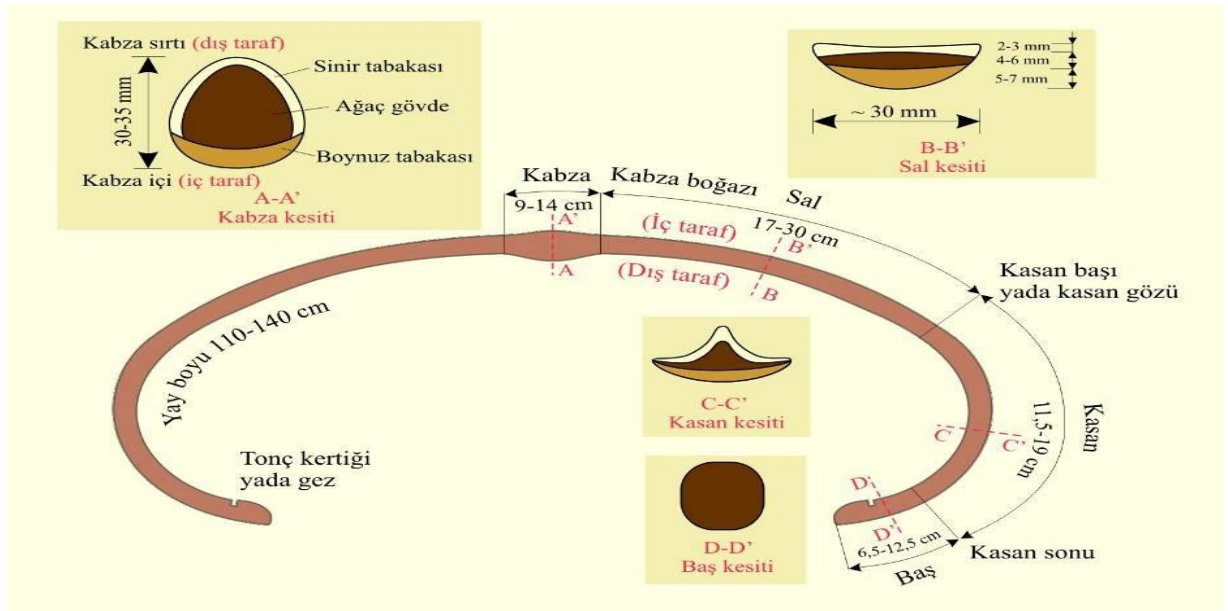
### **Osmanlı Ok ve Yaylarının Özellikleri**

Son şeklini 15. asır başlarken alan Osmanlı yayları kurulu değilken ters istikamete kıvrılan refleks yaylardır. Birçok tecrübeden sonra yapımında akçağağaçta karar kılınan bu yayları kullanmak için atıştan önce giriş ya da çile takılarak ustalık isteyen kurma işleminin yapılması gerekir (Bir ve diğerleri, 2010; Yücel, 1999, s.242).



Resim IV: Yayın kurulmadan önceki ve sonraki hali

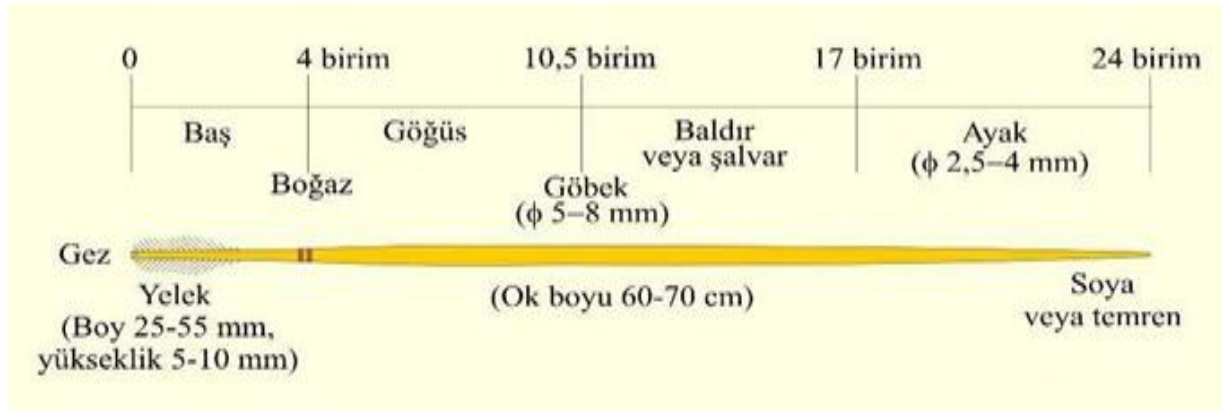
Kompozit yapıya sahip olan Osmanlı yayının yapımında yayın yapıştırıldığı tutkalı da sayarsak dört farklı malzeme kullanılmaktaydı. Yay iskeleti ağaçtan, dış tarafı 'sinir' (tendon) ve iç tarafı boynuz gibi doğal malzemelerden imal edilmekteydi. Malzemelerin birbirine olan oranıyla yayın güç ve esnekliği ayarlandıktan sonra parçalar balık tutkalı yada hayvanların ayak sinir uçlarının kaynatılması ile elde edilen paça ile birbirine yapıştırılarak yapım işlemi tamamlanırdı. Osmanlı yayının her bir kısmına baş, kasan sonu, kasan, kasan başı, sal, kabza boğazı ve tonç kertiği gibi isimler verilmiştir (Bir ve diğerleri, 2010; Kahraman; 1995; s.378, Yücel, 1999, s.243). Osmanlı yaylarının uzunluğu 110 ile 140 cm arasında değişiklik gösterirken bu uzunluk tutam adı verilen bir ölçü birimi ile ölçülürdü (Kahraman, 1995, s.378). Yaylar kullandıkları yerlere göre atış yayı, puta yayı, darb yayı, temrin yayı ve kepade (kepaze) yayı olmak üzere sınıflandırılmıştır (Kahraman, 1995, s.375).



Resim V: Türk yayının temsili bölümleri

Bilinen en kısa (0,7 m.) ve hafif (10-18 gr.) oklar olmalarıyla ön plana çıkan Türk oklarının yapımında kayın, çam, gürgen ağaçları ile Hindistan'dan getirtilen özel bir kamış türü kullanılırdı (Bir vd., 2010; Göral vd., 2000, s.231). Osmanlı okları kullandıkları yere göre menzil okları, puta (hedef) okları, tirkeş (savaş) okları, meşk okları (menzil atışlarına hazırlıkta kullanılır) ve idman okları olmak üzere beşe

ayrılırken biçimlerine göre de tarz-ı has, kiriş endam ve şem-endam olmak üzere de üç sınıfa ayrılmaktaydı. Yapıldığı malzemeye göre ise 16. yüzyıla kadar kamış ok ve 16. yüzyıldan sonra kullanılan ağaç ok olmak üzere iki çeşittir (Kahraman, 1995, s.363; Yücel, 1999, s.288). Tür ayrımı yapılmaksızın derece denilen ölçü birimi ile 24 bölüme ayrılan (Göral ve diğerleri, 2000) Osmanlı okunun bölümlerine insan vücudunun anatomik yapısından esinlenerek gez, yelek, baş, boğaz, göbek, baldır, ayak ve temren gibi isimler verilmiştir (Yücel, 1999, s.276).



Resim VI: Türk okunun temsili bölümleri

Okun ucunda hadefe saplanan çelik ve pirinçten yapılan metal kısmına genel itibariyle temren denilse de bu uç balık dişi, fildişi ve kemikten yapılmışsa soya olarak isimlendirilmiştir (Yücel, 1999, s. 284).



Resim VII: Temren



Resim VIII: Soya

Okçunun işini kolaylaştıracak ve kendine zarar vermesinin önüne geçecek bazı yardımcı araçları ise kabza sargısı (muşamba), kemend, zihgir (şast), bilek siperi ve tirkeş (ok torbası, sadak ve gedeleç) şeklinde sıralamak mümkündür (bkz. Yücel, 1999, s. 306-314).

#### Osmanlı Devletinde Ok Atma Çeşitleri

Osmanlı devleti öncesi okçulukla ilgili yazılan eserlere bakıldığında Ortaçağda temelde üç çeşit ok atıldığı görülmektedir. İlki bir hedefi vurma prensibine dayanan puta atışları, ikincisi kütük yada kalkan gibi sert metalleri delmek için yapılan puta atışları ve son olarak da oku mümkün olan en uzun mesafeye düşürmek için yapılan menzil atışlarıdır (Kahraman, 1995, 394).



### *Nişana (Putu) Atma*

Sofa adı verilen atış yapılan yerde iki kişi veya iki takımın yarıştığı nişanı vurma atışlarıdır. Bu atışlarda nişan alınan yer puta adı verilir. Nişan, genellikle sepet veya armut biçimde ve çift kat deriden yapılmış hedeflere isabet ettirmek suretiyle yapılırdı. Atış yapılacak yerden ortalama 200 metre uzağa konulan nişangaha okçular oturarak, dizüstü durarak veya ayakta nişan alıp atışlarını yaparlar hangi tarafın isabetli ok sayısı fazla ise yarışı kazanırdı (Atalay ve Akbulut, 2013, www.tirendaz.com). Bu atışın bir başka türü de uzun bir direk tepesine konulan bir hedefe, atla dörtnala giderken ok atmak esasına dayanan kabak atışı da İslam dünyasında yaygın olan puta atışlarından bir tanesidir. Bu atışlarda ilk olarak direğin tepesine kabak konulmasına karşın sonraları hedef yerine kullanılan malzeme değişse de isim baki kalmıştır (Yıldız, 1979, s.163; Yücel, 1999, s.37). Bazı bölgelerde kabak atışlarının sergilendiği yerlere de “kabak meydanı” ismi verilmiştir (Göral ve diğerleri, 2000, s.244). 15. Yüzyıla kadar kamıştan yapılan puta okları sonraları çam ağacının uzun süre beklemiş sıkı dokulu yerinden yapılarak uçlarında demir veya pirinç temren kullanılmıştır (Yücel, 1999, s.293).



Resim IX: Puta atış hedefleri



Kabak Oyunu

Resim X: Sultan II. Murat (1421-1451), şehzade olarak, elçilerin önünde ok atarken (*Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, Yapı Kredi yay., İstanbul 1969).

### *Darp Atma (Darp Vurma)*

Kökeni Arapça olan darp (darb) kelimesi Türkçede dövme, hızlıca bir nesneye vurma ve delme anlamlarına gelir. Darp atışları özel olarak yapılmış yay ve oklarla tunç levhalara, zillere ve kalkanlara yapılmaktaydı. Genellikle özel günler ve törenlerde yapılan bu atışların amacı üst üste konulan metal levhaları tek bir atışta delerek okun ucunu diğer taraftan çıkarmaktı (Atalay ve Akbulut, 2013; Göral ve diğerleri, 2000, s.242; Kahraman, 1995, s.399). Bu atış bir güç gösterisi olmakla beraber Osmanlı'nın ok

ve yayı ile atıcılık tekniğinin üstünlüğünü göstermek için bir spor gösterisi olarak okçuluk literatüründe yerini almıştır (Kahraman, 1995, s.399).



Resim XI: Savaş, Av ve Darp Oku

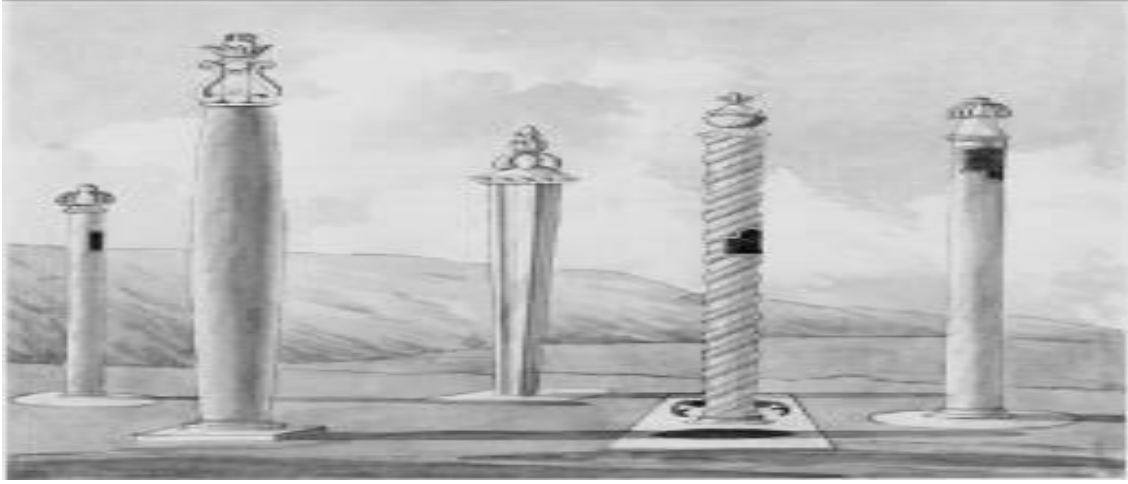
### Menzil Okçuluğu

Menzil okçuluğunun Türklerde ortaya çıkışı ile ilgili net bilgilere sahip olunmasa da uzağa ok atma yarışlarının ilk olarak Dede Korkut Masallarında geçtiğini görmekteyiz. Menzil okçuluğu burada Türkmen gençlerinin kuvvet gösterisine dayalı bir yarışma sporu olarak karşımıza çıkarken, Arap kaynaklarına bakıldığında ise menzil okçuluğunu İslamiyet' in ilk yıllarına kadar indirmektedir (Yücel, 1999, s. 56). Bununla birlikte, Eski Yunanlılar da okla uzağa ve hedefe atma kadar sert yayları germe de bir kuvvet denemesi olarak uygulanmış, bir anıt taşına göre ANAXAGORAS isimli bir Yunanlının oku bugünkü ölçülere göre 250 metre mesafeye attığını söyleyecek olursak menzil okçuluğunun tarihini çok daha eskilere dayandırmak mümkündür (Alpman, 1972, s.82).

Osmanlı okçuluğunun tarihsel süreci incelendiğinde menzil okçuluğunun tüm okçuluk branşları arasında farklı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Menzil okçuluğunun yapılabilmesi için faaliyete geçirilen okmeydanları Türk-İslam dünyasında, Osmanlı Devleti sınırları dışında benzerine rastlanmayacak yapı örnekleridir. Meydanların yönetiminde uygulanan vakıf sistemi ve (Yönel ve Türkmen, 2017, Yücel, 1999, s.57) bu meydanlara yönetenden yönetilene kadar her sınıfa ait insanın ilgi göstermesi menzil okçuluğunun asırlar boyu gelişerek devamını sağlarken (Yücel, 1999, s. 55), 500 yıl devam eden menzil atma geleneği sayesinde de usta kemankeşler yetişmiştir (Ateş, 2017).

Bir okun mümkün olan en uzun mesafeye gönderilmesi ilkesine bağlı olan menzil okçuluğu okçuluk dalları arasında başarı elde etmek için en fazla çaba gerektireni olmakla beraber, okçunun menzil atışı yapabilmesi için sırası ile kazandığı bazı yetkinliklerinin de olması gerekirdi (www.tirendaz.com, 2019; Yönel ve Türkmen, 2017). Bu yetkinliklerin kazanılması sürecinde okçuluğu sistemli bir yapıya oturtturarak gelişmesini sağlayan okmeydanları tarihi önemi göz ardı edilemeyecek yapılardan olsa da menzil okçuluğunun en değerli mirası okun düştüğü yerde yükselen ve mihrabı atışın yapıldığı yere doğru bakan menzil taşlarıdır.

Günümüzde 30'dan fazlası ayakta kalabilen bu taşlar ayrıca atıcının adı, ok ve yay ustası, atışın yapıldığı güne ait hava durumu, atışın yapıldığı tarih ve mesafesi gibi birçok konuda bilgi veren birer sanat eseridir (Ateş, 2017).



Resim XII: Çeşitli menzil taşlarının Carl Gustav Löventhilm tarafından 1820 yıllarında çizilmiş resmi. (Engin Yenal, *Bir Zamanlar Türkiye, Bir İsveç Elçisinin 1820'lerdeki Türkiye Albümü*, Yapı Kredi Kültür Sanat yay., İstanbul 2003).

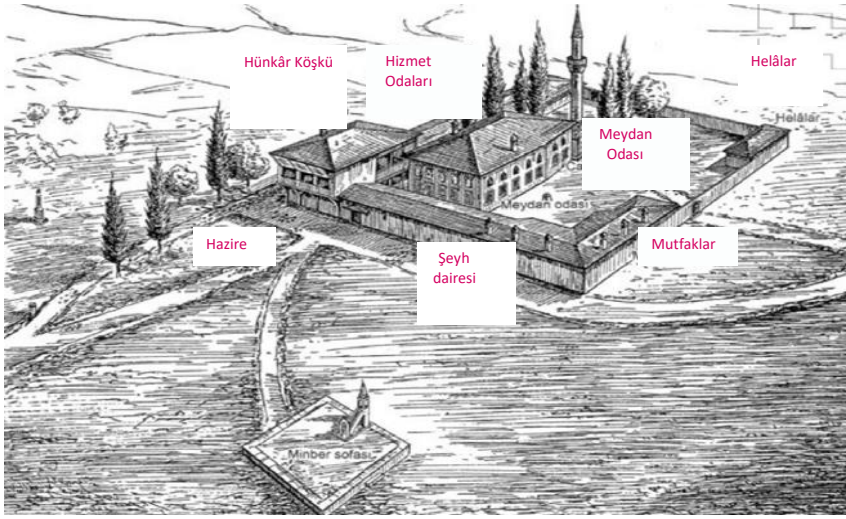


Resim XIII: Tozkoparan İskender'in menzil taşı (1550).

Kitâbesi: Sene 957 (Milâdî 1550) Sâhib-ül menzil fi-l meydân Ellezî ismuhu Tozkoparan

### Okmeydanları ve Menzil Atışları

Helenistik dönemden tarihin başladığı güne ve Bizansın Hipodromlarına kadar uzun bir geçmişi olan spor meydanlarına Türk-İslam topluluklarında “Çevgan Meydanı” , “Cümdi Meydanı”, “Cirid Meydanı” ve “Kabak Meydanı” ismi verilmiştir. Çevgan meydanları İran ve Hindistanda, kabak meydanları ise Mısır’ da ağırlık kazanırken Osmanlıda bunun tek örneği Trabzon Kabak Meydanıdır. Bu meydan dışında kabak atışları için ayrılan alanlara rastlanmamakla beraber yarışma zamanında geniş alanlar geçici süreyle tahsis edilerek atışlar yapılmaktaydı (Yücel, 1999, s.57).



Resim XIV: Okçular dergâhının Halim Baki Kunter tarafından çizdirilen yeniden tasarımı planı.

Osmanlı Devletinde ok atışları için kullanılan meydanların bir örneğini dönemin büyük şehirlerinin çoğunda görmek mümkün olsa da menzil atılıp taş dikilmiş meydan sayısı 38 tane dir Bu meydanlarda menzil ve menzil bozma yarışları rüzgarın yönüne göre yapılır atıcı hangi havada atış yapmak istiyorsa o rüzgarın estiği günlerde atış yapacağı menzil üzerinde çalışırdı. Rüzgar yönü havaya atılan ipek bir mendil ile tespit edilir bu işlem “dökül” olarak adlandırılırdı (Göral ve diğerleri, 2000). Bu işlem ibriş oku veya havaya bırakılan bir parça düğül ile de yapılmaktaydı (ak. Yücel, 2010, s.111). Ayrıca ok meydanlarında okun düştüğü yeri tespit etmek üzere kadrolu olarak çalışan havacılar ile birlikte okun atıldığı yerde atışın nizami olarak yapıldığını teyit etmek amaçlı iki de ayak şahidi bulunurdu (Acar ve Özveri, 2017).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı devletinde okmeydanlarına örnek teşkil edecek ilk yapı Bursa'nın fethinden sonra Orhan Bey tarafından yaptırılan “Atıcılar Meydanı”dır (Yıldız, 1979, s.152). Ölümünden sonra Torunu Yıldırım Beyazıt' a (1481-1512) vakfedilen bu meydana ek olarak Sultan Beyazıt Gelibolu' da bir Okmeydanı daha yaptırmıştır. Yeniçeri Okmeydanı yada Etmeydanı olarak adlandırılan meydan özellikle yeniçerilerin talimگاهی olarak kullanılmaktaydı (Kahraman, 1995, s.243). İçerisinde dergahı da bulunan bu meydan Sultan IV. Murat' ın emriyle Silahtar Mustafa Paşa tarafından onarılarak genişletilmiştir. Dergahın içerisinde cami, meydan odası, şeyh dairesi, mutfak ve hizmet odaları ile padişah ve devlet adamlarının yarışmaları izleyebileceği hünkâr köşkü yer almaktaydı (Bir ve diğerleri, 2006).

İstanbul' un fethine kadar İstanbul ve çevresinde sadece menzil atışı yapmak için herhangi bir Okmeydanına rastlanmazken İstanbul' un fethinden sonra Fatih tarafından yaptırılan Okmeydanı ise Osmanlı Devletinde menzil atışları için tesis edilmiş ve vakıf sistemiyle çalışan ilk Okmeydanı olma özelliğini taşımaktadır (Kahraman, 1995, s.245; Yücel, 1999, s.57). Atıcılar için vakfedildikten sonra Sultan II. Beyazıt dönemine (1481) kadar içerisinde hiçbir yapıya rastlanılmayan bu meydan II. Beyazıt döneminde tekke binası, musalla ve puta atış sofası yapılarak tekkeye bir şeyh ve korucu atanmıştır. İlerleyen yıllarda cami, minber, minare ve mezarlık gibi yapılar eklenerek bazı gelir kaynakları vakfedilen meydan II. Mahmut dönemine kadar geçen sürede yapılaşımına azami düzeyde hizmet etmiştir (Kahraman, 1995, s.249).

İstanbul okmeydanında menzil atışı için uygun rüzgar yönleri Yıldız, Poyraz, Gündoğusu, Keşişleme, Kible, Lodos ve Karayeldir (Göral ve diğerleri, 2000, s.243).

Atılan menzil sayısı ve menzil uzunlukları bakımından İstanbul okmeydanından sonra gelen Edirne Okmeydanında “Musalla Meydanı” ve “Saray Önü” meydanı olmak üzere iki meydan olduğu bilinse de 16. Yüzyıldan itibaren tahrifata uğrayan bu meydandan günümüze ulaşan tek yapı ünlü menzil rekortmeni Tozkoporan İskender’ in menzil taşıdır (Yücel, 1999, s.58). Başlıca menzilleri; Lodos, Kible, Poyraz, Ada, Yıldız, Kuyu Yeri Menzili, Yeksuvar-ı Zegerdan Menzili ve Kahveci Yeri Menzili’ dir (Bkz. Yücel, 1999, s.60-63).

Yıldırım Beyazıt tarafından kurulduğu ileri sürülen ancak yazılı kaynaklarda buraya ilişkin en eski menzillerin 16. Yüzyıldan itibaren görüldüğü Bursa Okmeydanının yeri tam anlamıyla bilinmemektedir (Yücel, 1999, s.65). Başlıca menzilleri poyraz, yıldız, lodos, aktar çelebi ve imam hoca menzilleridir (Bkz. Yücel, 1999, s.66-67).

Menzil atışlarında kullanılan başlıca ok çeşitlerini de; pişrev, yeksüvar, haki, azmayış, işaret için kullanılan çavuş oku, hedef atışlarında kullanılan puta ve tirkeş oku, savaşlarda kullanılan yangın oku, ibriş oku ve zegerdan oku olarak sıralamak mümkündür (ak. Tunç, 2000, s.47)

Okçuluk yarışı menzil ya da hedef atışı gibi hangi türde yapılırsa yapılsın bir okçunun bu yarışlara katılabilmesi için “kabza almak” ya da okçuluk dilinde “ahı kabza” denilen ok atma ruhsatını alması gerekirdi (Tunç, 2010, s. 60; Yıldız, 1979, s.159). Küçük kabza ve büyük kabza alma şeklinde iki aşamalı yapılan kabza alma törenleri bir takım geleneklere bağlı kalınarak yapılırdı. Küçük kabza alma, kabza talep eden okçunun kendisine bir üstad edinerek üstadın liderliğinde atış şekli ve kurallarını öğrenmek için eğitim görmesi yanı sıra seçtiği yol kardeşinden tekke ve meydan adabını öğrenmesi anlamına gelmekteydi. Büyük kabza alma ise bu aşamaları geçmiş bir okçunun üstadından icazet alarak pişrev oku ile 900 geze, ezmayış oku ile de 800 geze ok atması ve atışın kabul görmesi demektir. Bunları başarı ile yerine getiren okçu “Okçular Siciline” kayıt olarak kemankeş unvanını almaya hak kazanırdı (Bkz. Yücel, 1999, s.99-103). Kabza almış kemankeşe “Talib-i Menzil” yada “Müstahak-ı Menzil” adı verilirdi (Yücel, 1999, s.109).

Bir menzilde ok atabilmenin ilk kuralı meydan ihtiyarlarından izin almaktı ve menzil atışının geçerli sayılabilmesi için atışın ritüeline uygun nizami olarak yapılması gerekirdi. Kuralına uymadan ya da hileli atış yapan kemankeşin varsa diktirdiği taş sökülerek tekkeden ve meydandan uzaklaştırıldı. (Kahraman, 1995, s.408; Yücel, 1999, s.109). Menzil meydanları 900 gezin altında atış yapanlar (müstahıklar) ve 900 gezin üzerinde atış yapanlar olmak üzere ikiye ayrıldığından atıcı izin almış olsa dahi meydanın her yerinden atış yapamazdı (Kahraman, 1995, s.409). Okmeydanlarında menzil atışları pazartesi ve çarşamba günleri yapılır, onun dışındaki günler idman yaparak ve dinlenerek geçerdi (Yıldız, 1979, s. 158). Menzil atışları antrenman yapmak, kabza almak, yeni bir menzil açmak, açılmış menzilde baş taşı geçmek, yarışmak ve kendi rekorunu kırmak için farklı amaçlarla yapılsa da her bir atışın genel ve özel olmak üzere uyulması gereken kuralları vardı (Kahraman, 1995, s.408). Genel kurallardan bir kaçını sıralayacak olursak;

- Atıcılar ayak yerine gelmeden önce abdest alıp namaz kılarak dua ederler,
- Ayaktaşı ve havayeri arasında havacılar dışında başka kimse duramaz,
- Atıcı ayak taşına basmadan önce oradaki herkes salavat getirir,
- Antrenman (meşk) atışları hariç tüm atışlar 6 Mayıs-7 Kasım arası ve pazartesi ile perşembe günleri yapılır,
- Aynı yerden atış yapacak iki kemankeş varsa atış önceliği eski olan kemankeşindir,
- Tepebaşından Hasköy tarafına peşrev ok ile atış yapılmaz,
- Bir okçu atış yaparken onun arkasında başka bir ayak taşından atış yapılmaz,

- Aynı yerden farklı oklarla atış yapmak istenirse bu durum ihtiyarlara bildirilir,
- Bir menzilde ok atmak için izin aldıktan sonra o menzilin ayak taşından idman oku atılmaz,
- Menzil bozmak isteyen atıcı ancak kendi sınıfının bir üstündeki menzilin bozmak için ok atabilirdi (Kahraman, 1995, s.409).

Dört sınıf üzerinden yapılan Menzil koşularında (yarışları) İhtiyarlar denen ilk sınıf usta okçulardan oluşur ve azmayış oku kullanırlardı. İkinci sınıfı oluşturan dokuzyüzcüler ise haki oku kullanırken üçüncü sınıf binciler ve dördüncü sınıf binyüzcüler “peşrev oku kullanmaktaydı Yarışlarda ihtiyarlar beş, dokuzyüzcüler yedi, binciler dokuz, binyüzcüler onbir ok atarken önceden yapılan bir sözleşme ile bu sayı değiştirilebilirdi. Atışlar enine 80 gez mesafe ile dizilmiş bayrakların belirlediği doğrudu yapılar bayrakların dışına isabet eden ok değerlendirmeye alınmaz ve en uzağa giden isabetli okun sahibi menzil koşusunu kazanırdı (Yıldız, 1979, s.159). Menzil koşuları ile ilgili bilgilerin kaydedildiği defterlere “atıcılar sicili” denir ve peşrev okuyla 900 geze atış yaparak büyük kabza alanlar bu deftere kaydedilirdi. Atıcılar sicili 1484-1682 ve 1682-1905 yılları iki farklı defterde kayıt altına alınsa da ilk defter 1839 yılında çıkan bir yangınla yok olmuştur (Kahraman, 1995, s.426; Yıldız, 1979, s.155). Menzil okçuluğunu önemli kılan ve çağın bir adı ötesine taşıyan uygulamalardan bir tanesi de Atıcılar Kanunnamesi yada bilinen adıyla Kanunname-i Rımat olmuştur. Dönem padişahları tarafından onaylanarak uygulamaya konulan 29 sayfa, 19 fasıl ve 9 bölümden oluşan bu kanunda okçuluk ve tekke yaşamında uyulması gereken kuralların hepsine açıklık getirmiştir (Atalay ve Akbulut, 2013). Yukarıda kısaca bahsettiğimiz Osmanlı Devletinde okçuluk ile ilgili ilk elden bilgilere Evliya Çelebinin “Seyahatname”, “İlyas Efendinin “Letayif-i Enderun”, Kemankeş Mustafa’ nın “Kavisname” Katip Abdullah’ ın “Kanunname-i Rumat”, Abdullah Efendi’ nin “Tezkire-i Rumat (Atıcılar Tezkeresi)”, Mehmet Neşri’ nin Kitab-ı Cihannüma adlı eserinde ve çeşitli risaleler ile mühimme defterlerinde rastlamak mümkündür (Kahraman, 1995, s. 248; Yıldız, 1979, s.152). Bu risalelerden biri de Türk okçuluğuna ilişkin önemli araştırmalara imza atmış Klopsteg tarafınca da kullanılan II. Mahmud devri devlet ileri gelenlerinden Mustafa Kâni’ nin kaleme aldığı “Telhîs-i Resâilü’r-Rumât” (İstanbul Matbaa-i Amire, 1263/1847, 278 sayfa) isimli risaledir. Okçulukla ilgili risalede yer alan ayrıntılı çizimler Şeyhü’l-Meydan’ın oğlu, kemankeş ve ok yapımcısı Behçet’e aittir (Işın, 2009).

## SONUÇ

Osmanlı Devletinde okçuluğun mihenk taşlarından olan menzil okçuluğu kuralları yazılı olarak kayda geçen ilk spor branşı olma özelliğini taşıırken sporda kurumsallaşmanın da ilk adımları olduğu söylenebilir.

Genel itibariyle bakacak olursak ok ve yayın ilk kurulan Türk Devletlerinden, Selçuklulara oradan Osmanlı Devletine kadar askeri yapıdan sosyal yaşama, devlet geleneğinden, inanç sistemine kadar olan etkisinin yüzyıllar boyu kuşaktan kuşağa aktarılarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle son zamanlarda resmi organlarca da desteklenen etnospor faaliyetleri içerisinde yer alan geleneksel Türk okçuluğu hem geçmişin izlerini günümüze taşıması hem de modern okçuluk faaliyetlerine zemin oluşturması sebebiyle okçuluk sporu açısından büyük öneme sahiptir.

*Sonuç olarak*, Türk toplumunun dönem devletleri tarafından savaşçı olarak tanınmasının ve askeri üstünlüğünün en büyük sebebi olan ok ve yay ateşli silahların kullanılması ile zaman içerisinde unutulmaya yüz tutsa da Orta Asya’dan Anadolu’ ya oradan da Avrupa’ ya kadar Türk adının duyulmasını sağlayan bu kutsal emanetler değerini ve aziz hatırasını hiçbir zaman kaybetmeyecektir.

## KAYNAKLAR

- Acar, Ş. ve Özveri, M. (2017). Bir İstanbul okçuluk menzilhâmesi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVIII/2, 24-58.
- Alpman, C. (1972). *Eğitimin bütünlüğü içinde beden eğitimi ve çağlar boyu gelişimi*. İstanbul: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Atalay, A. ve Akbulut, K.A. (2013). Türk spor kültürünün eşsiz örneği: okçular tekkesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi (Black Sea)*, 5(18), 144-154.
- Ateş, M.Z., (2017). *Okmeydanına ününü veren menzil atışları*. 17, Erişim adresi: [https://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/tr\\_17.\\_sayi.pdf](https://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/tr_17._sayi.pdf)
- Avrupa'nın mezolitik çağ kültürleri. (2019, 04 Nisan). Erişim adresi: [https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25623/mod\\_resource/content/0/Konu%208.pdf](https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25623/mod_resource/content/0/Konu%208.pdf)
- Bir, A., Kaçar, M. ve Acar, Ş. (2006). Türk menzil okçuluğu, yay ve okları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8(1), 39-67. doi: 10.16992/ASOS.12737
- Göksu, E. (2009). Ok ve yayın Türk devlet geleneği ve hakimiyet anlayışındaki yeri. Erişim adresi: <http://www.kemankes.com/makaleler/?yazar=erkangoksu>
- Göral, M., Bozkurt, İ. ve Pepe, H. (2000). Osmanlı Devletinde okçuluğun değerlendirilmesi. Çiftçi, N., Kaplan, T. ve Dalaman, O. (Ed.). *Osmanlıda spor sempozyumu* içinde (s.229-250). Konya: Petek Ofset Matbaacılık.
- Gündüz, G., Özden, S., Tekçe, M.S. (2010). Türkler' de ahşap ok yapımı. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*. 12(17), 111-122
- Işın, P.M. (2009). Türk Okçuluk Araştırmaları ve Paul E. Klopsteg (1889-1991). *Acta Turcica (Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi)*, 1(1), 233-241.
- İşcan, F. (1988). *Türklerde spor*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı devletinde spor*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, M.A. (2018). *İslâm Öncesinden Sonrasına Türk Geleneğinde Bir Yaşam Stili: "Okçuluk"*, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1),178-191.
- Menzil Okçuluğu, (2019, 04 Nisan). Erişim adresi: [http://www.tirendaz.com/tr/?page\\_id=651](http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=651)
- Tayga, Y. (1990). *Türk spor tarihine genel bakış*. Ankara: Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Spor Eğitimi Dairesi Başkanlığı.
- Tunç, A. (2000). *Osmanlılarda okçuluk* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://www.ulusaltezmerkezi.net/osmanli-devletinde-spor-okculuk/>
- Türk Geleneksel Okçuluğunun Kısa Tarihi, (2019, 04 Nisan). Erişim adresi: [http://www.tirendaz.com/tr/?page\\_id=169](http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=169)
- Türktaş, M. (1999). Divanu Lügait- Türk' te yer alan ve XI. yüzyılda Türkler arasında oynanan oyunlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 61-65
- Yıldız, D. (1979). *Türk spor tarihi*. İstanbul: Ser Yayıncılık.
- Yönel, G. ve Türkmen, M. (2017). Türk kültür yaşamında okçuluk. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(55), 523-533.
- Yücel, Ü. (1999). *Türk okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.